

שיעורין

פרק ג' משנה ד'

מקורות - שיעורין כמות שהן או כמות שהיו - טהרות פ"ג מ"ד, מנחות נב: - המשנה, מנחות נג: "ר"מ אומר... משערינן", מנחות נד-נה. "תנן התם... ולהחזירן לכמות שהן", תוס' ד"ה ת"ש, ד"ה דמעיכרא, שבת צ: - המשנה, שבת צא. "בעי רבא... תיקר", רמב"ן ד"ה הא דבעי, רשב"א ד"ה בהא, [חידושי הר"ן ד"ה בעי וד"ה יש, ריטב"א ד"ה ותפחה], יומא עח-עט. "בעי רב פפא... בלא גרעינתה", תוס' ד"ה כותבת "ובערוך פירש... חללה", רמב"ם הלכות מאכלות אסורות יד:ד, הלכות שבת יח-כו-כז, ש"ע אר"ח תפוא, ביאורי הגר"א ד"ה ובירקות.

"כביצה אוכלין שהניחן בחמה ונתמעטו, וכן כזית מן המת, וכזית מן הנבלה, וכעדשה מן השרץ, כזית פיגול, כזית נותר, כזית חלב - הרי אלו טהורים, ואין חייבים עליהם משום פיגול, נותר וטמא. הניחן בגשמים ונתפחו - טמאים, וחייבים עליהם משום פיגול ונותר וטמא"

(טהרות פ"ג מ"ד)

משנה ד' עוסקת בהקשר של שיעורין, בחפצים ששיעורם השתנה - צמקו או תפחו. העיקרון שעולה מדברי המשנה הוא שהכל הולך אחר המצב העכשווי, הן לקולא והן לחומרא - בין לעניין הטהרות ובין לעניין טומאה. אותו עיקרון חוזר ומופיע במשנה בעוקצין :

"... בשר העגל שנתפח ובשר זקנה שנתמעט משתערין בכמות שהן"

(עוקצין פ"ב מ"ח)

המשנה הזו מהווה נקודת מוצא למחלוקת ר' יוחנן ור"ל במנחות נד. ביחס לנקודה הזו - האם הולכים אחר המצב העכשווי, כלומר שמשערינן בכמות שהן, או אחר המצב הראשוני, כלומר שמשערינן לכמות שהן (=כמות שהיו).

בשורה התחתונה מסכם רבה :

"... כל היכא דמעיקרא הוה ביה והשתא לית ביה - הא לית ביה, וכל היכא דמעיקרא לא הוה ביה והשתא אית ביה - מדרבנן..."

(מנחות נד.)

כלומר, דרושים שני מרכיבים - שיעור מספיק בהווה וגם שיעור מספיק בעבר. אם אין כזה, אז אפילו כשהחפץ תפח - מדאורייתא זה לא מועיל, וכל הדינים הם ברובד הדרבנן.

אם כן, בשני המקרים הללו - צמק ותפח - אין מחלוקת, ובשניהם דרוש שיעור גם בעבר וגם בהווה. את המחלוקת המקורית מסב רבה למצב של כשיעור שצמק וחזר ותפח, וזה נושא שונה לחלוטין של דיחוי באיסורין.

אם נשאל את עצמנו מסברה - האם בשיעורין צריך לשער כמות שהן או כמות שהיו, התשובה תלויה לכאורה בסוג השיעור שבו מדובר. זאת מכיוון שיש שתי רמות של שיעורין :

רמה אחת - שיעור שכל כולו קשור להגדרת החפצא, כשלעתים מבחינת צביון הפעולה אין לו שום משמעות. למשל - קוצר בשבת מתחייב בשיעור של כגורגרת, אף על פי שאין שום הבדל מצד פעולת הקצירה בין פחות מכגורגרת ליותר מכגורגרת. או למשל - בל יראה ובל ימצא. מבחינת הגדרות הבעלות וטיב התפיסה בחפץ שמחייבות בבל יראה ובל ימצא, אין הבדל בין פחות מכשיעור ויותר מכשיעור. הגדרת השיעור מוסבת אך ורק על החפץ. כנ"ל בטומאת משא ובעוד דוגמאות רבות. בכל אלו, השיעור קובע את ממדי החפצא בלבד, ולא את אופי הפעולה הנעשית בו.

רמה שניה - שיעור שמתקשר להגדרת הפעולה. צביון המעשה מוגדר גם על ידי ממדי החפץ, והדוגמה הבולטת לכך היא בפעולת האכילה - ר"ל אומר ביומא עד. שחצי שיעור מותר מן התורה. הנימוק - אֲכִילָה אמר רחמנא וליכא. כלומר, בחצי שיעור, אין בכלל פעולת אכילה.

אם אנחנו באים לדון בכמות שהן או בכמות שהיו, במה שנוגע לשיעורים שמגדירים פעולה, אין ספק שנדרוש שיעור בהווה - כמות שהן. הפעולה מתבצעת בהווה, והשיעור נחוץ להגדרת הפעולה. אין תועלת מצד הפעולה בכך שהיה שיעור בעבר. לדוגמה - אם כזית אוכלין של איסורי הנאה מתמעטים, וכעת מישהו אוכל אותם, הוא פשוט לא ביצע פעולת אכילה. כרגע יש פחות מכזית, ובפחות מכזית אין פעולת אכילה, אפילו אם מצד החפצא עצמו נוכל לומר שאין דרישה של שיעור בהווה משום שהוא מוגדר כחפצא שגלום בו שיעור כזית של איסורי הנאה.

במידה ומדברים על שיעורין ברמה של הגדרת החפץ בלבד, אז שאלת כמות שהן או כמות שהיו נשארת פתוחה - ניתן לומר שממדי החפץ נקבעים בשעה מסויימת, ואז הם נשארים בו לתמיד. לפיכך, אם יש לפנינו כזית בשר, הוא ימשיך להיות כזית בשר. גם אם משהו ילחץ אותו או שהוא יתייבש ויצטמק, אנחנו עדיין נראה בו את אותו הכזית המקורי, רק נאמר שבאורח זמני הוא נמצא במצב מכווץ¹. לחילופין, ניתן לומר שגם אם ההתייחסות היא אך ורק לממדי החפץ, אין שעה שבה קובעים את ממדיו אחת ולתמיד. אם הוא מתכווץ, אז כרגע ממדיו הם פחות מכשיעור. אם הוא יתפח, הוא יוגדר כ'כשיעור', וגם פה נלך אחר ההווה.

את התלות הבסיסית הזו שבין סוג השיעור ובין העיתוי הקובע למדידתו, צריך לבחון בנפרד ביחס לשיעורים שנתמעטו וביחס לשיעורים שנתפחו. בנוגע לשיעורים שנתמעטו, המצב פשוט יותר - אם נקבל את ההנחה שממדי החפץ נקבעים בנקודה מסויימת אחת ולתמיד, כדי לדעת אם משערים בכמות שהן או בכמות שהיו נבדוק תמיד באיזה סוג של שיעור מדובר. בשיעור שמוסב על ממדי החפץ, נשער בכמות שהיו, ובשיעור שמגדיר פעולה נשער בכמות שהן.

ביחס לשיעורים שתפחו, נכנס גורם נוסף. גם כאן אם מדובר בשיעור שמגדיר מעשה ופעולה, הולכים רק אחר ההווה. גם אם התוספו מרכיבים אחרים לאותו כזית בשר, כמו מי גשמים, אפשר לומר שבסך הכל בזכותם יש לפנינו כרגע כמות מספיקה שהעברתה דרך בית הבליעה מוגדרת כאכילה.

לעומת זאת, במידה ומדברים על שיעור בהקשר של הגדרת ממדי החפץ, פה במסגרת תהליך של תפיחה מתעוררת הבעיה שמציג דש"י במנחות בהקשר של מעיקרא לא הוה ביה ותפח :

"לאו איסור הוא אלא מיא בעלמא"

(מנחות נד. רש"י ד"ה דמעיקרא לא הוה ביה)

ומשום כך אנחנו משערים לכמות שהיו, ברובד הדאורייתא. מתוך דברי דש"י, עולה הצורך להבחין בין שני סוגים של תפיחה :

1 יתכן שהיכולת לקבוע את ממדי החפץ אחת ולתמיד, תלויה באופי המטמא. ניתן לומר שבמטמא שמייצג את אב הטומאה כולו כמו חלקים מסויימים מן המת וכדו', השיעור מהווה רק סימן לכך שמדובר בחלק מן המת, וגם אם הוא יצטמק אחר כך הוא יטמא משום שהוא עדיין חלק מן המת שמייצג את כולו. עיין בהרחבה בהקשר הזה בשיעורים שנוגעים ליסודות טומאת מת.

סוג אחד - תוספת חיצונית של חומר אחר. למשל, במשנה בטהרות שמדברת על תפיחה שנוצרת בעקבות ספיחת מי גשמים.

סוג שני - תפיחה של החומר ללא תוספת חיצונית. למשל, אותה התרחבות טבעית שנוצרת כאשר מחממים חומרים מסויימים. תפיחה כזו מתוארת במשנה בעוקצין - בשר העגל שנתפח. בלא שנוסף חומר מבחוץ.

יתכן שאם החפץ תפח מעצמו, נלך אחר ההווה, אך אם הוא תפח בגלל תוספת חיצונית, אף על פי שיש כאן פעולת אכילה - זו אינה אכילת איסור, כיוון שחלק נכבד ממה שנאכל אינו איסור אלא מיא בעלמא. אם כן, ניתן לבחון את הבעייתיות הזו של 'מיא בעלמא', בשני רבדים :

רובד אחד - חפץ שקלט מי גשמים כבר איננו אותו חפצא של איסור.

רובד שני - המעשה שמתבצע באותו חפץ שקלט מי גשמים, איננו מעשה איסור. למשל - בבשר פיגול שתפח על ידי מי גשמים, יש פעולת אכילה, אבל זו איננה פעולת אכילת פיגול.

כאן צריך לפצל על פי שני סוגי התפיחה שהגדרנו -

במידה ומדובר בתפיחה טבעית, בשיעורים של פעולה ודאי שאפשר לדבר על פעולת איסור, ונוכל ללכת אחר ההווה ולשער בכמות שהן. בשיעורים שנוגעים רק להגדרת החפץ, יש פנים לכאן ולכאן. ניתן לומר שאין קביעה מוחלטת של ממדי החפץ, ואין לך אלא מקומו ושעתו. ניתן גם לומר שממדי החפץ נקבעו בעבר בתורת 'פחות מכשיעור', וניפוח של אותו חפץ לא יועיל.

במידה ומדובר בתפיחה שאיננה טבעית, מבחינת שיעורים שנוגעים להגדרת החפץ ניטה לומר שתוספת כזו איננה מועילה, וממדיו האמיתיים של החפץ נקבעו בטרם התפיחה. כתוצאה מכך, נשער במקרים כאלו בכמות שהיו. מבחינת שיעורים שנוגעים לפעולה, יש פנים לכאן ולכאן. ניתן לומר שתפיחה כזו פוגמת גם בהגדרת הפעולה - זו כבר לא פעולת איסור. לחילופין, ניתן לומר שפעולה יש פה, ובגינה מתחייבים גם בתפיחה בלתי טבעית של מי גשמים.

ישנם בהלכה מודלים שבהם מי גשמים או תוספת חיצונית דומה, מצטרפים ויוצרים תשתית לפעולת איסור. בגמ' בנזיר לה: נאמר שבאיסורי נזיר, היתר מצטרף לאיסור. לפי דש"י, נזיר שיאכל כחצי זית ענבים וכחצי זית תפוחים ביחד, יתחייב אף על פי שאין שיעור כזית מן האיסור. *התוס'* בדף לו. בד"ה אין חולקים. לדעתם הנקודה הזו מוסבת דווקא על נזיר ששרה פיתו בין, מדין 'מְשִׁירָת'. מכל מקום, ברור

שאף על פי ששיעור האיסור שבחפצא הוא פחות מכזית, אין צורך בשיעור איסור בחפצא - מספיק שיהיה שיעור שיגדיר מעשה אכילה, ובהקשר הזה ההיתר מצטרף.² אם נרחיב את העיקרון הזה, נוכל לומר גם בנידון דידן שמי הגשמים מצטרפים ליצירת שיעור במעשה האכילה. אמנם, הגמ' בנזיר אומרת שדין 'היתר מצטרף לאיסור' שייך דווקא באיסורי נזיר. אך יתכן שבכל זאת ניתן להרחיב את העיקרון שעומד מאחורי הנקודה הזו. זאת משום שבדין של 'היתר מצטרף לאיסור', נאמרו שתי הלכות :

הלכה אחת - ממדי השיעור באיסורי נזיר, דרושים אך ורק להגדרת המעשה, ולא להגדרת החפץ.

הלכה שניה - בשיעורים שמגדירים מעשה, ניתן לצרף גם את ההיתר. ההלכה השניה ודאי חורגת מגבולות איסורי נזיר, והיא תהיה מובנת גם במשנה שלנו, וגם בנוגע למי גשמים. אבל קשה להתעלם מכך שמי הגשמים מגדירים גם את החפצא, וכפי שדש"י מתבטא - אין פה איסור אלא מיא בעלמא. ויתכן שבגלל הנקודה הזו צמצמה הגמ' בנזיר את הדין לאיסורי נזיר בלבד. כמובן שלמסקנת רבה בגמ' במנחות אין בעיה, משום שבמצב כזה אנחנו מעבירים את הכל למישור הדרבנן. אבל, אם נתעקש לומר שבמסגרות מסויימות משערים לכמות שהן מדאורייתא אפילו בתפח על ידי מי גשמים, נצטרך לקבל אחת משתי מסקנות :

מסקנה אחת - גם במסגרות אחרות, אין בכלל דרישה של שיעור בחפצא, וכל השיעור מוסב למעשה האיסור בלבד. כמובן שאז הגמ' בנזיר בעייתית.

מסקנה שניה - יתכן שמי גשמים בהקשר של משנתנו, אינם בבחינת היתר גמור. בהיתר גמור באמת נדבוק בסיוג של הגמ' בנזיר, ונצרף אותו באיסורי נזיר בלבד. אבל מי גשמים - שאני. זאת משום שגם בזהותו של בשר רגיל שנאסר, קיימים שני רבדים: רובד אחד - הבשר עצמו.

רובד שני - נוזלים שקיימים בו בדרך הטבע.

ומכיוון שבכל בשר קיימים גם נוזלים בצורה טבעית, התוספת של מי גשמים איננה מוגדרת כתוספת מלאכותית, ומי הגשמים האלו נבלעים בבשר והופכים לחלק מחפצא של איסור.³

2 אמנם, לפי שיטת התוס' יתכן שאין פה צירוף מובהק של היתר לאיסור, אלא שההיתר עצמו נהפך לאיסור מדין 'משרת'.

3 יתכן שניתן לדייק מהמשנה, שדווקא בתוספת מסוג כזה מתאפשר הצירוף. המשנה מדברת על אותו חפצא שצמק ברישא, כאשר הוא חזר ותפח. יתכן שזה נובע מכך שכאשר הוא צמק הוא איבד מים, ורק משום כך אנחנו מוכנים להתחשב במי גשמים שהוא קולט מחדש. לו היה

את החקירה הכללית הזו באופי של שיעורין, האם הם מוסבים על החפצא או על מעשה האיסור, אפשר לבחון גם דרך הסוגיה במכות יז. . במשנה במכות נחלקו התנאים :

"... כמה יאכל מן הטבל ויהא חייב? ר' שמעון אומר : כל שהוא, וחכמים אומרים : כזית. אמר להן רבי שמעון : אי אתם מודים לי באוכל נמלה כל שהוא, שהוא חייב? אמרו לו : מפני שהיא כברייתה. אמר להן : אף חטה אחת כברייתה"

(מכות יג.)

את המחלוקת הזו ניתן להבין בשתי דרכים :

דרך אחת - המחלוקת היא בגודל השיעור ובאפיו. עצם קיומו של שיעור בנוגע לחיוב על אכילת טבל, מוסכם גם על ר' שמעון. אלא שלפיו, גודל השיעור הוא בריה. כך משתמע מהוויכוח שמופיע במשנה - ר' שמעון מרבה חטא משום שהיא 'בריה'. לפי ההגיון הזה, בבשר שבו אין משמעות 'לכבריייתה' בפחות מכזית, יודה ר' שמעון לחכמים שדרוש שיעור של כזית כדי להתחייב על אכילת איסור.

דרך שניה - ר' שמעון חולק ברמה העקרונית, וסובר שלא דרוש שום שיעור בהקשר של חיוב על אכילת איסור.

שתי הדרכים הללו, מובאות בגמ' במכות יז. כמחלוקת בין רב ביבי ור' ירמיה, אליבא דר"ל. אמנם, גם ר' ירמיה, שהבין את המחלוקת כמחלוקת עקרונית, אומר שזה דווקא בנוגע למלקות. בנוגע לקרבן הוא מודה שגם ר' שמעון מצריך כזית. מהו שורש החילוק הזה שבין מלקות לבין קרבן?

דש"י על אתר טוען, שהחילוק הזה בין מלקות ובין קרבן הוא הלכה למשה מסיני. אבל הדיטב"א שם מביא טעם לחילוק בשם דבנו מאיד. ההלכה היא, שיש מלקות במצב של מזיד, ואילו קרבן מביאים בשוגג. השיעור לפי דבנו מאיד, מבטא גם בשוגג וגם במזיד את הדרישה של חשיבות. אין ספק בכך שהשיעור הבסיסי של דבר חשוב בהקשר של אכילת איסור הוא כזית. ומשום כך, מסכים גם ר' שמעון שבשוגג, כאשר מדובר על חיוב קרבן, נדרש שיעור של כזית. במזיד, נכנס לפיו גורם נוסף לתמונה - הגורם של 'אחשביה'. הגורם הזה מוריד את השיעור לכל שהוא, מכיוון שהאדם עצמו החשיב כאיסור גם דבר שהוא פחות מכזית.

מדובר בחפץ שהמים אינם חלק אורגני ממנו, לא היינו מצרפים אליו מי גשמים לאיסור.

שיעורי הרא"ל - טהרות

ניתן לנמק את הפיצול הזה שבין מלקות וקרבת באופן שונה. ניתן להבין שר' שמעון ראה את הדרישה של שיעורין כמגדירה את מעשה האיסור, לפחות בהקשר של אכילת טבל. אלא שגם כאשר דנים בהגדרת מעשה האיסור, ניתן לדבר על שתי רמות :

רמה אחת - פעולת איסור. למשל - פעולת הלעיסה והבליעה, כאשר אנחנו מדברים על אכילה. כאן המדידה היא טכנית בלבד, והשיעור לא קובע כלום - במידה והצלחת לבלוע משהו, ביצעת פעולת אכילה, גם אם מדובר בכל שהוא.

רמה שנייה - מעשה איסור. כאן נכנסים להגדרה רחבה יותר. המגדיר הראשוני של המעשה הוא הפעולה. אבל הפעולה כשלעצמה איננה מגדירה את המעשה באופן מושלם. להגדרת המעשה נכנסים גם גורמים נוספים. למשל - אופי החפצא. אם אדם ילעס ויבלע אבנים, נוכל לומר שהוא לא ביצע מעשה אכילה מאחר והחפץ שבלע אינו אוכל. באופן דומה נוכל לומר שהשיעור מגדיר גם הוא את מעשה האכילה - לעיסת פחות מכשיעור ובליעתו אינם מעשה אכילה, כפי שלעיסת אבנים ובליעתם אינה מעשה אכילה.

ניתן לומר שר' שמעון חילק בנקודה הזו בין מלקות לבין קרבן. במלקות אתה מתחייב כבר על פעולת האיסור, ואילו קרבן נדרש ממך רק ברמה הגבוהה של מעשה איסור.

חכמים יכולים להסכים לתשתית העקרונית של ר' שמעון, ולדחות רק את היישום הספציפי בהקשר של מלקות וקרבת - לדעתם, גם במכות מתחייבים רק על הרמה הגבוהה של מעשה איסור. ואז, דעת חכמים ביחס למלקות זהה לדעת ר' שמעון ביחס לקרבן - בשניהם הדרישה לשיעור מבוססת על ההבנה שהשיעור קובע אם היה או לא היה מעשה איסור.

לחילופין, ניתן להבין שחכמים חולקים על עצם הבנת ר' שמעון בשיעורין. לדעתם, השיעור מגדיר את זהות החפץ, ובפחות מכשיעור אין פה בכלל חפצא של איסור⁴. ממילא, אין מה לדבר על חילוק בין מלקות וקרבת. להבנה זו, שיעור הכזית שאותו דורש ר' שמעון בקרבן, ושיעור הכזית שאותו דורשים חכמים בכל מקרה, נעוצים ביסודות שונים לחלוטין. לר' שמעון השיעור הוא הגדרת המעשה, ולחכמים השיעור הוא הגדרת החפץ.

4 בגמ' בחולין קג: מובאות מספר איבעיות שתלויות בין השאר בנקודה הזו. למשל - האם כזית מצטרף בכדי אכילת פרס, כאשר הוא מפוצל לשני חצאים. במידה ונאמר שבפחות מכשיעור אין בכלל חפצא של איסור, סביר להניח שלא מצטרף. באופן דומה יש לדון לגבי אכל כחצי זית וחזר והקיא.

מה שראינו עד כה ביחס לשיעורים כמות שהן או כמות שהיו היה במישור הסברה. תלינו את המחלוקת הבסיסית בנושא, באופי הדרישה של שיעורין - מי שמבין שיעורין כהגדרה במעשה האיסור, דורש שיעור בהווה = כמות שהן, משום שהוא מתייחס תמיד לשעה שבה נעשה המעשה, כלומר - להווה. מי שמבין שיעורין כהגדרה בחפצא, יכול למשוך לכאן ולכאן. או שממדי החפצא נמדדים מחדש בשעת פעולת האיסור, ואז נשער כמות שהן. או שממדי החפצא נקבעים אחת ולתמיד בשעת יצירת האיסור, ואז נשער לכמות שהיו.

בראשית הסוגיה במנחות נד., הנקודה הזו היא מחלוקת בין ר' יוחנן ור"ל, כאשר אין הבדל בין צמק ותפח. בהבנה הבסיסית הזו, ניתן לכרסם משני כיוונים :

כיוון אחד - לומר שגם אם עוסקים בזהות החפץ, יש לדון האם הוא צמק או תפח, האם התפיחה טבעית או מלאכותית, וכדו'.

כיוון שני - גם אם מדברים על השיעור כמגדיר את מעשה האיסור, ניתן להתחשב בממדי החפץ בעבר.

יתכן שניתן לעגן את הכיוון השני, בדין של הגמ' ביומא עד. הקובעת ש'אין אכילה פחותה מכזית'. ניתן להבין במסגרת הסוגיה, שאף על פי שאין אכילה פחותה מכזית, בבריה כן מתחייבים. ניתן לטעון שבריה מצד היותה דבר חשוב, משלימה את החוסר בכמות חשובה מצד החפצא. אבל קשה מאד להבין שבריה תגרום לכך שמעשה בליעתה יוגדר כמעשה אכילה במידה וטוענים שאכילת פחות מכזית איננה מוגדרת כמעשה אכילה. פה לכאורה אין משמעות לכך שבריה היא דבר חשוב.

דא עקא, שמלשון הגמ' ביומא משתמע שהשיעור של כזית הוא שיעור במעשה - 'אין אֶכְיֶלָה פחותה מכזית' ולא 'אין אוֹכֵל פחותה מכזית'. אנחנו נאלצים לומר, שהבריה מעניקה תחליף לשיעור גם במושגים של מעשה. מבריה אנו רואים שדין כזית שקיים בחפץ פחות מכזית, יכול להועיל גם ליצירת שיעור במעשה איסור, ועל פי אותו ההגיון ניתן להסיק שדין כזית שקיים בדבר שהצטמק, מכח שיעורו לכמות שהיו, יספיק גם ליצירת שיעור במעשה.

התמקדנו עד כה בעיקר באיסורי אכילה, אבל הנושא מתעורר בעוד תחומים שנדונים מתוך השוואת הסוגיה במנחות והסוגיה בשבת. במנחות, לצד העניין של מאכלות אסורות וטומאת אוכלין, יש דיון במשנה בטהרות שעוסקת גם בשאר הטומאות - כזית מן המת, פיגול ונותר, וכיו"ב. בשבת - הדין של שיעורין נידון בהקשר של מלאכת הוצאה.

נתחיל עם הסוגיה במנחות נד--נה. שעוסקת בהפרשת תרומות ומעשרות. בהקשר הזה, השיעור כמגדיר של מעשה מסויים, לא עולה בכלל לדיון. כל הדיון ממוקד אך

ורק בשיעור כמגדיר לחפצא. זאת משום שדרוש יחס מסויים בין התרומה או המעשר לחולין, והיחס הזה נמדד לפי גודל החפץ. גם התרוץ הסופי של הגמ' - 'שאני גרוגרות הואיל ויכול לשולקן ולהחזירן לכמות שהן', מתייחס באופן ברור למהות החפצא ולא למעשה ההפרשה. הרעיון הוא שהגרוגרת עצמה לא עברה שינוי מהותי. לא נחתך חלק מן התאנה. הצימוק הוא זמני, אבל בשיעורו הבסיסי של החפץ כלום לא הלך לאיבוד. מכל מקום, כל הנימוקים הללו אינם נוגעים בשום צורה למעשה ההפרשה. לפי החלוקה הבסיסית שהעלנו בין סוגי שיעורים לעניין כמות שהן או כמות שהיו, מתעוררת פה בעיה מסויימת. זאת משום שהגמ' מקשה על ר' יוחנן שסובר שמשערים בכמות שהן, מהרישא של התוספתא בתרומות :

"... תורמין תאנים על הגרוגרות במנין..."

(תוספתא תרומות פ"ד ה"ב)

מפה מראה הגמ', שמשערין לכמות שהיו, ואז שיעורי תאנים וגרוגרות שווים ואפשר לתרום במנין. אבל באופן שבו הסברנו את דעת ר' יוחנן, הוא יאמר שמשערין בכמות שהן רק אם ניתן להבין שהשיעור נועד להגדרת המעשה. בנוגע להפרשת תרומות ומעשרות, הדיון הוא רק בגודל החפץ, ופה גם ר' יוחנן אמור להסכים לשיעור לכמות שהיו.

אמנם, כפי שכבר הערנו בפתח הדברים, אם מדובר על שיעור כמגדיר במעשה, אז חייבים ללכת אחר ההווה. אבל במידה ומדובר על שיעור שקובע אך ורק את ממדי החפצא - השאלה פתוחה. ניתן אמנם לומר שמשערים לכמות שהיו, משום שממדי החפצא כבר נקבעו, אבל ניתן לומר שגם ממדי החפץ הם בני שינוי, ומשערים בכמות שהן.

אופי הדיון בשיעורין במנחות נד:-נה, מתברר גם מתוך קושיות הראשונים ביחס להשוואת הסוגיה לסוגיה בשבת צא. בגמ' בשבת מקשה רבא ביחס למקרה של הוציא חצי גרוגרת לזריעה ותפחה ונמלך עליה לאכילה. הראשונים מקשים מכך שלמסקנת הסוגיה במנחות, כל החיוב במקרה של תפחה הוא מדרבנן בלבד. הרמב"ן בשבת מעלה כמה תירוצים :

תרוץ ראשון - בגמ' בשבת מדובר בגרוגרת ממש, ולא בגרוגרת ככינוי לשיעור מסויים. על פי מסקנת הגמ' במנחות, בגרוגרת ממש אין בעיה של צמקו, הואיל ויכול להחזירן לכמות שהיו. אמנם, במנחות זה נאמר אפילו כשהן במצב של גרוגרות, ואילו

בשבת מדברים דווקא על המצב שבו זו כבר לא גרוגרת - מדברים על מקרה של תפיחה. מכל מקום, *הרמב"ן* לא רואה בזה אבן נגף לתרוצו⁵.

תרוץ שני - בגמ' בשבת מדובר על תרחיש של דיחוי - תפוח שצמק וחזר ותפת. במקרה כזה, גם למסקנת הגמ' במנחות פוסק ר' יוחנן שמשערין בכמות שהן. לפי התרוץ הראשון של *הרמב"ן*, היסוד של 'שאני גרוגרות הואיל ויכול לשולקן ולהחזירן לכמות שהיו' משתלב גם בגמ' בשבת. לפי החילוק הבסיסי שהעלנו מסברה, אין בכך הגיון. זאת משום שהנימוק 'שאני גרוגרות' קובע את ממדי החפץ, ואילו הסוגיה בשבת עוסקת בשיעור שקובע מעשה. בשבת לא דנים בגודל החפץ כשלעצמו, אלא בפעולת הוצאה, וכאן אין שום משמעות ליחוד של גרוגרות. כאן הגורם המשפיע הוא אך ורק מצב החפץ בשעת העקירה או ההנחה - אם יש כשיעור נוכל לומר שהיה מעשה הוצאה, ואם אין כשיעור אז לא היה מעשה כזה.

הרמב"ן אם כך, ודאי דחה את ההבנה שהעלנו. אבל לפי הקו שהעלנו נוכל לתרץ את סתירת הגמרות בצורה פשוטה שאותה דוחה *הרמב"ן* בראשית דבריו. נוכל לחלק בין דין הוצאה בשבת, ובין דין הפרשת תרומות ומעשרות. בשבת אנחנו עוסקים במעשה - מעשה ההוצאה, ושם השיעור נקבע אך ורק על פי ההווה, ומשום כך ניתן לומר שגם בתפח יש חיוב הוצאה מדאורייתא. בהפרשת תרומות ומעשרות עוסקים בממדי החפץ, ופה ניתן לומר שמדאורייתא השיעור אינו מועיל כי מדאורייתא ממדי החפץ כבר נקבעו בעבר, ומעיקרא לא הוה ביה.

עצם היישום של תרוץ הגמ' במנחות בסוגיה בשבת, הוא קצת תמוה. *הרמב"ן* הזה מוביל אותנו לאחת משתי קביעות :

קביעה אחת - החילוק שהעלנו מסברה איננו מקובל עליו.

קביעה שניה - גם השיעור לעניין מלאכת הוצאה, כולל במידה מסויימת קביעה של ממדי החפץ.

שתי הקביעות קשות במידת מה, אבל יתכן שניתן לאמץ את הקביעה השניה, תוך כדי צמצום הבעייתיות שבה על ידי חלוקה בין שתי דרגות של מעשה :

דרגה אחת - מעשה שכל הצביון שלו נקבע על ידי הכמות והשיעור. הדוגמה המובהקת לכך היא מעשה אכילה - פחות מכשיעור איננו מעשה אכילה כלל.

דרגה שניה - מעשה שהצביון שלו איננו נקבע על ידי השיעור, אבל מבחינה הלכתית דרוש שיעור כדי להתחייב עליו. למשל - הוצאה בשבת. גם הוצאת גרגר היא הוצאה מבחינה פסיקלית, כך שהשיעור לא קובע את עצם הגדרת המעשה. אבל, הוצאה במובן של מלאכת הוצאה בשבת, מתחילה רק מכשיעור.

5 עיין ברשב"א בשבת צא, שדוחה בגלל הנקודה הזו את תרוץ *הרמב"ן*.

להבנת ההבדל הדק בין שתי הדרגות הללו, יש לחזור לחילוק שבין פעולת איסור ומעשה איסור. במעשים מסויימים ההגדרה בנויה אך ורק על הפעולה. שם השיעור מהווה דרישה חיצונית, משום שכדי להתחייב דרושה גם פעולת איסור, וגם תנאים נוספים כמו שיעור. לעומת זאת, במעשים אחרים כמו מעשה אכילה, השיעור הופך לחלק מהותי מהגדרת המעשה.

שתי הדרגות הללו מתייחסות למעשה, בניגוד למקומות שבהם השיעור מגדיר בסך הכל כמות של החפץ. מסברה, היינו טוענים שהנימוק של 'שאיני גרוגרות', שייך רק במקומות כאלו. *הרמב"ן* ודאי לא הבין כך, שכן הוא מיישם את הנימוק הזה גם בגמ' בשבת. אבל יתכן שגם *הרמב"ן* יודה שלא ניתן ליישם את הנימוק הזה ביחס לשיעור שקובע מעשה באופן מובהק כמו מעשה אכילה. היישום בגמ' בשבת מבוסס על כך ששם מדובר בדרגה פחותה יותר של מעשה לעניין זיקתו לשיעור.

ניתן להעלות חילוקים נוספים בין הגמ' בשבת והגמ' במנחות, וניתן שלוש דוגמאות לכך :

חילוק אחד - כאשר אנחנו מדברים על כמות שהיו, אנחנו אמורים להחליט איזו שעה קובעת לעניין זה. בכל הנושאים הנידונים בגמ' במנחות, ניתן להצביע על שעה כזו. אם מדובר בתרומה, השעה היא שעת החיוב של הפירות בתרומה. אם מדובר בטומאת מת או טומאת נבלה, השעה שתקבע תהיה השעה שבה האדם מת והבהמה נתנבלה.

אבל בשבת, קשה לדבר על זהות של 'תפוז של שבת' שנקבעת ערב שבת בין השמשות. אין הבדל מהותי בין תפוז של שבת ותפוז של חול, ומשום כך לא ניתן לדבר על כמות שהיו.

חילוק שני - אותו מציע *הרשב"א* בשבת צא. - הוא מחלק בין איסורי שבת לשאר איסורין. בשבת, אין שיעור קבוע, והכל הולך במושגים של חשיבות. הראיה - כל שיעורי הוצאה גמישים. השיעור תלוי במגמת ההוצאה - לזריעה, לאכילה וכדו'. השיעור גם תלוי בהצנעה. לגמישות בקביעת שיעורי הוצאה בשבת, ניתן לצרף גם את הקריטריון של תפח. מה שאין כן בשאר איסורין - שם השיעור קבוע ומוצק ואין להזיזו ממקומו, גם לא על ידי תפיחה.

חילוק שלישי - בכל מה שנידון במנחות, למשל בנבלה ובמת, יש משמעות לחפץ. כזית נבלה וכזית בשר מן המת, הם גורם בעל חלות הלכתית בפני עצמו. בשבת, כל ההתייחסות היא לגברא ולא לחפצא. ולכן, בנבלה ניתן לומר שגורם זר ומתפיח אינו משתלב במסגרת האיסורית. בשבת - במידה והגברא ביצע פעולת הוצאה, הנושא סגור, ואפילו אם מה שהוביל לזה היה תהליך של תפיחה.

ביחס לעצם סתירת הסוגיות בין הגמ' בשבת ובין הגמ' במנחות, קיים הסבר שונה שאותו מציע הגר"א בא"ח תפז:א⁶. הגר"א טוען שכל האוקימתא של רבה למחלוקת ר' יוחנן ור"ל סביב העניין של דיחוי באיסורין, נועדה להצלת ר"ל מהקושיות שסבבו אותו. מכיוון שלמסקנה עלו דברי ר"ל בתיובתא, אין יותר צורך באוקימתא של רבה, וניתן לחזור להבנה הפשוטה של מחלוקתם - האם שיעורים בכל מצב משתערים בכמות שהן או לכמות שהיו. כאשר, ההלכה נפסקת כר' יוחנן שמשערים בכמות שהן, ומשום כך יש בסיס לבעיית רבא בגמ' בשבת.

על פי הקו העקרוני שהעלנו, המפתח לקביעת אופי השיעורין בתחומים השונים, הוא החילוק בין שיעור שמגדיר את החפצא ובין שיעור שמגדיר את המעשה. ואז, אין קביעה חד-משמעית של כמות שהן או כמות שהיו. לפעמים נדרוש כך ולפעמים כך, לפעמים נדרוש שיעור בשני המצבים כאחד, מכל מקום כל תחום ידון לגופו. בנוגע לתחום של טומאת אוכלין, הנושא קצת מעורפל. יתכן שיש לחלק פה בין שיעור לטמא ובין שיעור להיטמא, מה גם ששיעור טומאת אוכלין לקבלת טומאה נתון במחלוקת הראשונים.

החקירה הבסיסית שהעלנו בנוגע לשיעור כביצה בהקשר הזה, היתה אם כביצה הוא שיעור איכותי שמגדיר רמה חדשה של אוכל, או שכביצה הוא שיעור כמותי של חשיבות⁷. כעת, אם מדובר בכביצה כמגדירה 'יחידה של אוכל', זו ודאי הגדרה שכל כולה מהווה מגדיר של החפצא. במידה ומדובר בשיעור כמותי של חשיבות, ניתן לומר שהכמות באה להגדיר מעשה של אכילה.

בנקודה הזו יתכן שנוצר הבדל בין לטמא ולהיטמא - כאשר מדברים על לטמא, יש לפנינו יחידה של אוכל שהמגע אתה מהווה מפגש ברמה של פעולה. אמנם לא כפי ששיעור קובע אם היתה פעולת אכילה, אבל בדומה להשפעה של השיעור על פעולת הוצאה בשבת. כאשר מדברים על קבלת טומאה, האוכל פסיבי לחלוטין, והוא לא עושה שום פעולה. וכאן, השיעור שנדרש (לפי אותם ראשונים שבכלל דורשים שיעור לקבלת טומאת אוכלין) מוסב אך ורק על החפצא. לפיכך, נגיע למסקנה ששיעורי אוכלין לטמא אחרים משתערים בכמות שהן, ושיעורי אוכלין לקבלת טומאה משתערים לכמות שהיו.

6 וכבר קדמו השטמ"ק במנחות נד. אות [ד] יע"ש.

7 עיין בהקשר זה בשיעור מספר 6 בנוגע לשיעור קבלת טומאת אוכלין.

במשנה בטהרות פ"ג מ"ד, לא מופיע חילוק בין כביצה אוכלין לכזית מן המת, אלא אם כן נאמר שבמה שנוגע לטומאת אוכלין, הדין שנאמר במשנה הוא רק דין הרישא של נתמעטו, ואילו הסיפא שמדברת על נתפחו איננה מוסבת לטומאת אוכלין. אמנם, בפשט המשנה זה לא נוח.